

FRA KIPPERS TIL SKVALDERKÅLSBØF

Madkultur i forandring og ny stedsbevidsthed i
Malte Tellerups *Markløs* og *Hedeselskabet*

Hvis vi i dag vandrer, cykler eller kører Danmark rundt, mærker vi hurtigt, at der næsten ikke findes et stykke jord, der ikke er asfalteret eller dyrket. Mens byer og infrastruktur optager et forholdsvis lille område, nemlig 14 procent af det samlede danske landareal, fylder landbruget i dag mere end 60 procent. En tredjedel af det går til at dyrke foder til de mange millioner grise, køer og kyllinger, der produceres i Danmark. Og det vidner det stærkt industrialiserede og produktionsrettede landskab om. De cirka 40.000 landbrugsbedrifter, der i dag er tilbage i Danmark, dyrker stadig marken på en ikke-økologisk, monokulturel måde, med et accelererende tab af bio- og geodiversitet som følge (Bjørn & Pedersen 1988, Ejrnæs & Pedersen 2021).

Hvis det skal ændres, er vi nødt til at gentænke vores forhold til natur, landskab og mad, og prioritere sunde og diverse økosystemer over økonomisk vækst og industrialiseret fødevarerproduktion (Holten-Andersen 2000, Arler et al. 2015). At undersøge litteraturens rolle i denne proces hen imod en bæredygtig fremtid, er denne artikels formål. Den tager udgangspunkt i to romaner af Malte Tellerup, *Markløs* fra 2017 og *Hedeselskabet* fra 2020, og trækker på en række miljørelaterede teorier for at blive klogere på et landbrugsland i forandring.

Malte Tellerups to romaner er særligt oplagte til at udforske litteraturens økokritiske potentiale, fordi de fortæller ud fra karakterer, der ikke fra starten opfatter sig selv som indlejret i naturen, men skridt for skridt kommer tættere på den, og på den måde også på sig selv. I *Markløs* (2017) læser vi om to brødre, der vandrer gennem et landligt område i Sydvestfyn, hvor industrielt landbrug har ført til lav biodiversitet og forladte gårde. Selv om brødrene på grund af familiens herkomst er knyttet til egnen, føler de sig hverken tilhørende til området eller til naturen. I *Hedeselskabet* (2020) derimod fortælles der om tre venner, der helt bevidst er flyttet ud på landet for at finde et "hjem" og genoprette deres forhold til naturen. Romanen foregår øst for Nisum Fjord i det vestligste Jylland, hvor Danmark er "tyndest befolket" (Tellerup 2020, 12).

For at vise, på hvilken måde litteratur og litteraturforskning kan bidrage til at håndtere natur- og klimakrisen, lægger jeg ud med et kort problemoprids, der kaster lys på det natursyn, der har ført os mod miljøkrisen. Derefter placerer jeg Tellerups forfatterskab i den bølge af dansk samtidslitteratur, som er blevet diskuteret under genrebetegnelsen ”ny hjemstavnslitteratur”. Jeg viser, at Tellerups romaner er en del af den genre, men udvider den ved at tage centrale miljørelaterede emner som menneskeformede landskaber, landbrug og madvaner med i betragtning. For nærmere at undersøge disse aspekter kommer jeg så ind på en vifte af nyere teorier, der rejser spørgsmålet om nye økologiske rum, hvor mennesket ikke længere står centralt: Non-Human Rural Studies, New Nature Writing og New Materialism. I artiklens fjerde og sidste del kaster jeg lys på først *Markløs* og så *Hedeselskabet*. Nærmere bestemt vil jeg undersøge, hvordan landskaber fremstilles, samt hvordan karakterernes relation til dem forandrer sig, og hvorfor. Desuden vil jeg komme ind på hvilken rolle landskab, planter, dyr og mad spiller i romanerne. Det sidstnævnte aspekt er særligt interessant, fordi den måde karaktererne spiser på siger meget om deres syn på natur, på hinanden og sig selv.

Problemoprids

Der hersker ikke enighed om, hvor meget ”vild natur” der findes i Danmark. Tallene er afhængige af, hvad man definerer som ”vild” eller ”urørt” og skifter mellem 1 og 10 procent (Ejrnæs & Pedersen 2021). Flere og flere er derimod enige i, at vi har brug for flere områder, hvor naturen frit kan udfolde sig, hvis vi vil genvinde naturens mangfoldighed. For at nå målet, er det vigtigt at forstå, hvordan vi overhovedet er kommet ind i den biodiversitetskrise, som vi i dag befinder os i. Hvilket syn på naturen og hvilke værdiforestillinger ligger bag ved denne krise? Og hvilke konkrete indgreb i naturen har disse forestillinger ført til?

Idéen om at underkaste sig naturen findes allerede formuleret i *Det Gamle Testamente*. I Første Mosebogs skabelsesberetning læser vi om Guds forehavende at skabe mennesker i sit billede, som så ”skal herske over havets fisk, himlens fugle, kvæget, alle vilde dyr, og alle krybdyr, der kryber på jorden” (1. Mos., v. 26-27). Derved er dualismen mellem menneske og dyr etableret og naturens udnyttelse tilsyneladende legitimeret. Alligevel var det først i oplysningstiden, at forestillingen om menneskets evne til at gennemskue naturen og udnytte dens kræfter, slog igennem. Det mener i hvert fald den amerikanske middelalderhistoriker Lynn White Jr. I sin i dag klassiske tekst ”The Historical Roots of Our Ecologic Crisis”

fra 1967, påpeger han forskellige spring i menneskets kulturhistorie, der bidrog til det instrumentelle natursyns sejrstog: kristendommens sejr over hedenskaben med affortryllelsen af naturen som følge, opfindelsen af en ny plov i det 7. århundrede, der gjorde det muligt at pløje dybt i klodens ressourcer, middelalderens urokkelige tro på menneskets overlegenhed over naturen, og så sammensmeltningen af naturvidenskab og teknologi, som startede i slutningen af 1700-tallet, fik fart i midten af 1800-tallet og i dag er blevet altdominerende.

The emergence in widespread practice of the Baconian creed that scientific knowledge means technological power over nature can scarcely be dated before about 1850 [...]. Its acceptance as a normal pattern of action may mark the greatest event in human history since the invention of agriculture (White 1967: 1203).

Mens White ikke kommer nærmere ind på landbrugets rolle i forhold til klimakrisen, er det netop det, som den britiske litterat og filosof Timothy Morton er interesseret i. For ham er ”agrilogistik” starten på den miljø-katastrofe, som vi har i dag. Ved agrilogistik forstår han en udbyttefokuseret tilgang til naturen, der går ud på at underkaste sig jorden for at få fødevarer og derved eksistenssikkerhed. I *Dark Ecology* fra 2016 forklarer Morton, at denne logik bygger på aksiomet, at der kun findes to dimensioner: enten er noget nyttigt eller også er det det ikke. Enten har vi med afgrøder at gøre eller med ukrudt. Alt som måske findes i mellemrummet, skal udryddes. “The agrilogistic algorithm consists of numerous subroutines: eliminate contradiction and anomaly, establish boundaries between the human and the nonhuman, maximise existence over and above any quality of existing” (Morton 2016: 46). For at gøre det af med den antropocentriske tænkning og finde frem til et nyt samliv mellem mennesker og ikke-mennesker, findes der ifølge Morton kun en vej frem. Vi skal lære en ny ydmyghed over for omverden og acceptere ambivalenser, modsætninger og mellemtilstande.

Morton mener ikke, at vi skal tilbage til den præagrare tilstand, men kommer heller ikke med nogle mere konkrete idéer om, hvordan jorden skal dyrkes. Det gør til gengæld kulturgeografen Jules Pretty, som i bogen *Agri-Culture. Reconnecting People, Land and Nature* (2002) understreger vigtigheden af at finde tilbage til en bæredygtig ”agri-kultur”, hvor ”agri”, dvs. marken eller feltet, og kulturen stadig er forbundet, og hvor fødevarer ses “as a vital part of the cultures and communities that produced it” (Pretty 2002, xii). For at finde tilbage til den form for forbundethed mellem menneske, mad og natur, anser Pretty det for nødvendigt at genopbygge det, som det industrialiserede landbrug og moderniseringen af landskaberne har

undermineret: "a sense of ownership, an inclination to care, and a desire to take action for the collective good" (Pretty 2002, 2).

En måde igen at komme tættere på naturen, er ifølge Pretty ved hjælp af "nye historier". Tanken bygger på økospiritualist Thomas Berrys klassiker *The Dream of the Earth* fra 1988, som lægger ud med følgende sætning: "It's all a question of story. We are in trouble just now because we do not have a good story. We are in between stories. The old story, the account of how the world came to be and how we fit into it, is no longer effective. Yet we have not learned the new story" (Berry 2015).

Siden bogen publiceredes, er der gået mere end 30 år. Og i disse 30 år er der kommet mange nye fortællinger. De færreste er opbyggelige i Berrys religiøse forstand. Til gengæld skærper de vores bevidsthed om, hvad det betyder at leve "on a damaged planet" (Tsing et al. 2017), som Anna Lowenhaupt Tsing så rammende har formuleret det i antologien *Arts of Living on a Damaged Planet* (2017).

Hvordan det føles at leve på en såret planet, og hvordan det helt konkret tager sig ud i konkrete landskaber, som er "haunted by past ways of life" (Tsing et al. 2017, 2), kommer Malte Tellerup i sit forfatterskab ind på, som på den måde indskrives sig i, men også går ud over, genren hjemstavns-litteratur.

Ny hjemstavnsliteratur?

I antologien *Hjemstavn* fra 1997 definerer redaktørerne Karen Elberg og Jørn Guldberg hjemstavn som et sted, der fungerer som en persons "holdepunkt", fordi vedkommende enten på grund af personlige erfaringer eller kollektive historier har følelsesmæssige bindinger til stedet (Elberg & Guldberg 1997, 7). Om end i princippet hvert lokalområde kan fungere som "hjemstavn", bruges termen frem for alt om steder på landet og "kun sjældent om bysteder, formentlig simpelthen fordi traditionen har sammenkædet landbolandskabet med hjemstavn" (Frandsen 1997, 89).

Begrebet hjemstavnsliteratur dukkede op i starten af 1900-tallet for at karakterisere en gruppe forfattere med Jeppe Aakjær i spidsen, der hyldede det traditionelle familielandbrug og vendte sig kritisk mod agrare og samfundsmæssige moderniseringsprocesser. På baggrund af landbokulturens store forandringer i 1970'erne vandt emnet i 1980'erne igen frem i litteraturen (Frandsen 1997). Centrale aktører på det litterære hjemstavnsfelt var Knud Sørensen og Arthur Krasilnikoff. Efter 2000 opstod der en tredje bølge af litteratur, der fortalte om livet på landet eller i provinsen. Den fik imidlertid ikke en ensartet betegnelse. I sit speciale *Slutsedler*.

Den nye danske bondelitteratur fra 2010 fokuserer Anders Bo Schreiner på Vibeke Grønfeldt, Jens Smærup Sørensen og Hans Otto Jørgensen og argumenterer for at man i forhold til deres ”bondelitteratur” ikke kan tale ”om en knopskydning på provinsromanen”, men om ”en selvstændig og tidsbestemmende genre i egen ret” (Schreiner 2010, 2-3). Ud over de tre nævnte ”bondeforfattere” tæller litteraterne Erik Skyum-Nielsen, Dan Ringgaard og Erik Svendsen også forfattere som Erling Jespen, Lone Hørslev og Helle Helle med i deres genrebestemmelse. For at markere det bredere felt, foreslår Skyum-Nielsen at tale om ”nye hjemstavnsskildringer” (Skyum-Nielsen 2009), mens Ringgaard hellere vil anvende betegnelsen ”lokallitteratur” (Ringgaard 2010).

Den hidtil mest nuancerede fremstilling af genren finder man i Erik Svendsens bog *Kampe om virkeligheden* fra 2015. I kapitlet ”Det, der lignede hjemstavnsdigtning – en trend i 00’erne” fremhæver Svendsen, at hans teksts overordnede pointe er, at ”hjemstavnsdigtning anno 2000” ikke bekræfter men dekonstruerer genren (Svendsen 2015, 178). Ikke desto mindre peger han på nogle interessante ligheder de tre bølger imellem. Den danske hjemstavnsdigtning fra omkring 1900 bakser med en første bølge af industrialiseringen, 1980’ernes bondelitteratur skildrer teknologiseringens konsekvenser, og 2000’ernes hjemstavnsdigtning tager højde for et udkantsdanmark uden fremtidspotentiale. Alle tre litterære tendenser spejler og diskuterer altså moderniseringsprocesser, der rammer det landlige Danmark.

Anno 2020 ser situationen lidt anderledes ud. Det, som presser landmændene i dag, er først og fremmest klimakrisen og det deraf følgende krav om landbrugets omlægning til økologi. I den danske samtidslitteratur har denne tendens endnu ikke vundet indpas. På trods af den store bølge klimalitteratur vi har set de seneste år i Danmark (Flinker 2021, Barlyng 2022), er landbrug, arealanvendelse og spisevaner underbelyste temaer. Blandt de mange danske klimaforfattere er det mig bekendt kun få, der tager fat på emnet. Sigende nok er to af dem forfattere der placerer deres fortællinger i fremtiden. Den ene er Charlotte Weitze, som i romanen *Den afskyelige* (2016), inviterer læseren ind i en dystopisk og klimaforandret fremtid, hvor et ungt par prøver at overleve ved at flytte på landet for at blive CO₂-neutrale og selvforsynende. Den anden er Kristian Byskov, der i sf-romanen *Græsset* (2020) fortæller om en fødevarevirksomhed, der har genmanipuleret forskellige græssorter, så at de er mere resistente over for mikrober, men med naturødelæggende konsekvenser.

Hvis vi taler mere realistisk litteratur, er der ud over Malte Tellerup så vidt jeg kan se kun Hans Otto Jørgensen, der beskæftiger sig med det danske landbrug og fødevarer-system. I sin roman *Dead man walking*.

Mamrelund fra 2020, tager han afsæt i sin egen familiehistorie og fortæller om en landmands, sin brors, konkurs. Klimaspørgsmålet står imidlertid ikke centralt i romanen, og slet ikke som noget, man skal tage livtag med. I stedet fremstilles det som en stor urimelighed, at landmændene i dag bliver kaldt ”klimasyndere” (Jørgensen 2020, 208), mens den urbane elite ikke ved, ”hvad en ensilagestak er”, men satser ”på den urbane gartner med køkkenhave på taget” (219).

Set i det lys, er Malte Tellerups to romaner særligt interessante. De gør os opmærksomme på industrilandbrugets ødelæggende indvirkning på naturen, men skaber også sympati og forståelse for landmændenes pressede situation. Desuden fokuserer de på unge mennesker, der har deres forankring i byen, men har opgivet denne forankring enten for en kortere periode, som i *Markløs*, eller for en længere periode, som i *Hedeselskabet*. De er vidne til et landbrugsland under forandring og kommer med deres egne bud på, hvordan menneskets forhold til naturen kan genoprettes. Og det ikke kun med udgangspunkt i spørgsmålet om, hvordan mennesket har det med naturen, men også i forhold til hvordan naturen har det med mennesket. Og sidst men ikke mindst er romanerne særligt interessante, fordi de viser, at menneskets forhold til sig selv, til andre og til naturen i høj grad hænger sammen med dets spisevaner.

At de nævnte aspekter spiller så stor en rolle i *Markløs* og *Hedeselskabet* viser, at romanerne går ud over genren hjemstavnsliteratur. For nærmere at komme ind på disse andre aspekter, skal der trækkes på idéer og begreber, som er blevet udviklet inden for en række nyere kulturteorier.

Teoretiske tilgange

En teori, man med fordel kan trække på for nærmere at undersøge Malte Tellerups stedbundne, ”rurale” romaner, er Rural Studies, på dansk: land-distriktsforskningen. Landsdistriktsforskning dækker sociologisk forskning, der belyser ”samspil mellem mennesker som enten sociale, kulturelle eller økonomiske agenter og det særlige fysiske rum” (Tanvig & Kjeldsen 2000, 33). For også at tage hensyn til de ikke-menneskelige aktører, der er en del af dette netværk, udvikledes der for nogle år siden en ny retning inden for landdistriktsstudier: de såkaldte ikke-menneskelige landdistriktsstudier, på engelsk, Non-Human Rural Studies. Kulturgeografen Owain Jones uddyber, at det i høj grad er ikke-menneskelige uorganiske og organiske aktører som fx dyr, mineraler og vejrforhold, som præger landskabet. Han betoner: “All these beings and things bring something to the party, and thus their roles need to be acknowledged and studied” (Jones 2006, 187).

Malte Tellerups romaner gør netop det. De udforsker “the ongoing interplay between bodies, materials and spaces” (Jones 2006, 188).

Men romanerne tydeliggør også, at menneskets sameksistens med ting, dyr, planter, vejr og andre topografiske aktører er truet. Mennesket fylder for meget, og den mere-end-menneskelige-natur fylder for lidt. Med hvert hus, der bygges og hver mark, der dyrkes, sættes der mere pres på naturen. For at blive klogere på det pres, mennesket udsætter naturen for, er det oplagt at gøre brug af tænkere, som har lagt vægt på, at vi lever i en verden, hvor menneskets aftryk på jorden er blevet irreversibelt.

Mens mange i den forbindelse taler om verdens antropocæne tilstand (Bubandt 2021, Willert 2022), taler Tsing mere konkret om ”a human-disturbed earth” (Tsing 2015, 163), eller, lidt mere poetisk, om ”haunted landscapes” (Tsing et al. 2017, 1). Haunted landscapes er landskaber, som er hjemløst af ”past ways of life”, af ”ghosts” (2), som menneskene har skabt og som har efterladt deres spor i verden omkring os, landskaber, ”where assemblages of the dead gather together with the living” (5). At sådanne ”assemblager” er et hyppigt forekommende ”motiv” i Tellerups forfatterskab, skal vi se om lidt. Men den måde, som Tellerup beskriver disse menneskeskabte naturforhold, bringer ham også tæt på en anden litterær trend: New Nature Writing.

New Nature Writing er en litterær retning, der opstod omkring 2000 og er karakteriseret ved forfatterens optagethed af menneskeskabte landskaber, som de placerer ”in the context of global environmental crisis” (Smith 2017, 5), men samtidigt har et personligt og særligt intenst forhold til.

Fordi disse ”naturforfattere” er særligt opmærksomme på den måde, som naturen påvirker og afficerer menneskene, dvs. på naturens agens, er deres tekster en del af den ”materielle drejning”, som de seneste to årtier har gjort sig gældende i nyere tænkning (Gregersen & Skiveren 2016). En central figur inden for den nymaterialistiske måde at tænke ikke-menneskelige aktørers betydning på, er politologen Jane Bennett. I sin bog *Vibrant Matter* fra 2010, oversat til dansk som *Levende materialitet* i 2021, fremhæver hun, at ting ikke burde betragtes som passiv og livløs materie, men faktisk har en iboende vitalitet. Hun forklarer: ”Med ’vitalitet’ mener jeg tingenes evne til ikke blot at forstyrre eller blokere menneskers vilje og planer, men også fungere som kvasi-agenter eller kvasi-kræfter med selvstændige mål, tilbøjeligheder og tendenser” (Bennett [2010] 2021, 8). Videre påpeger hun, at en ting aldrig agerer alene, men altid indgår i en aktion, dvs. den er en del af en ”gensidigt interaktiv interferens mellem mange legemer og kræfter” (64). For at tydeliggøre dette samspil, anvender hun begrebet ”agentisk assemblage” (ibid.).

En ting, som også indgår i dette forbund af menneskelige og ikke-

menneskelige elementer, men ofte bliver overset, er fødevarer, eller som Bennett siger, ”spiselig materie”. Indtager vi denne spiselige materie, konstitueres der ”en række gensidige forvandlinger mellem menneskelige og ikkemenneskelige materialiteter” (96). Hvordan det tager sig ud, og på hvilken måde også de andre nævnte aspekter kommer frem i Malte Tellerups forfatterskab, skal nu undersøges.

Analyse. Malte Tellerups rurale romaner

Markløs. ”At forme sig efter landskabet”

Markløs fortæller historien om den 26-årige Malte Tellerup og hans nogle år yngre bror Emil, der tager væk fra deres fars 60-års fødselsdagsfest i ”Søfælde, Sydvestfyn, mellem Krarup og Hundstrup” (Tellerup 2017, 7) for at vandre til den landsby, familiens efternavn kommer fra: Tellerup, ”en landsby nær Gelsted” (42). Gåturen tværs over Fyn er på cirka 50 km og tager tre dage. Alt, hvad brødrene oplever på denne tur, er fortalt fra Maltes synsvinkel. Han er fortællingens jegfortæller og dens sansende betragter. Romanen er delt op i tre dele. Del 1, hvor vi befinder os delvist hos Maltes far i Søfælde, delvist hos Maltes mormor og morfar i Odense, er domineret af Maltes forhold til familien. I del 2 tager Malte og Emil af sted, forundrer sig over landskabet, som Malte beskriver som ”forbi stadiet brak” (51), holder en kort pause hos deres onkel og tilbringer natten i et forladt hus. Del 3 er karakteriseret ved at brødrene vandrer ”med en anden ro” (107) og endelig kommer frem til Tellerup, hvor der ikke sker noget særligt. At mødet med Tellerup ikke vækker nogle følelser af tilhør, kommer ikke bag på Malte. Han formulerer det først i slutningen af romanhandlingen, men har i princippet vidst det hele tiden: ”Intet, vi finder der, vil være vores. Vi er her ikke for at vende tilbage til nogen form for hjemstavn” (140).

I stedet for at finde hjem, drejer romanen sig om at lade ske. Romanens titel er derfor valgt med omhu. Den henviser til, at brødrenes vandring nok har et fysisk mål, men ikke er målrettet i gængs forstand. Brødrene slipper tøjlerne og går tværs over markerne i stedet for at følge fastlagte veje. De finder det ikke umagen værd at forberede turen, de har hverken et landkort over området eller ordentligt tøj på. Og som proviant tager de nogle ting, som de finder hos deres far. Desuden er det vigtigt, at brødrene ikke tager bil, bus eller tog, men går til fods. På den måde kommer de i kontakt med det, som ellers er let at overse: det, som vokser i sprækkerne, på grøftekanterne eller bag om en forfalden gård.

At det at give slip på kontrol også har ubehagelige sider, antydes i romanens begyndelse ved en scene, hvor Malte går ud i mørket og næsten panikker. ”Jeg går op ad stien til den stille hvislen i et levende hegn, hvad består det af? Og nu grantræernes brusen bagved. Så snart stien omkranses af træer, kan jeg ikke gå længere, spændingen er for vild” (13). Mørket skræmmer, fordi Malte mister orientering, et holdepunkt. Naturen opleves som det store ukendte, det store uden for og den eneste mulighed ikke at gå i panik i den, er at overgive sig til den. Det gælder om at miste sig selv og at forme sig selv efter landskabet, ”at åbne de sanser, der tales til, ikke de sanser, man taler med” (16).

Hvordan denne sig formen til og åbnen op, kan se ud, giver brødrenes vandring udtryk for. I starten af turen oplever Malte og Emil landskabet som tomt og livløst. Et stærkt industrialiseret og produktionsrettet landskab, der efterhånden er blevet til et ruinlandskab, et udkantsområde i forfald. Men efterhånden bliver Malte mere opmærksom på landskabets særpræg. ”Få gange står et par heste i en fold med småsøer, noget sumpet mudder og buketter af gul regnfang. Her og der et bilskrog, et badekar til drikkevand, en rusten landbrugsmaskine, måske en plov” (59).

Passagen kan læses med afsæt i Tsing og Bennetts tanker om ”hjem søgte landskaber” og ”tingenes assemblage”. Tellerups *Markløs* fører os gennem menneskeskabte landskaber, hvor det døde og det levende, det skønne og det hæslige, det ødelæggende og det spirende er blandet sammen på en sådan måde, at blandingen afficerer betragteren. Han bliver overrasket over ”tingkraftens fremtræden” (Bennett [2010] 2021, 39) og giver sig hen til den. Jegfortælleren forklarer: ”Omgivelserne synker ind i os, som vi går [...]. Jeg tømmer for kategorier at fiksere med” (Tellerup 2017, 67).

Senere i teksten indtager jegfortælleren imidlertid et mere kategoriserende, kritisk perspektiv. Han lægger fx mærke til en bitter lugt i luften, som han tilskriver den intensive brug af pesticider og kunstgødning. ”På den her grænse mellem landsby og mark er der ingen ugødede enge. Der står ingen blåtop eller gederams, som bøjer sine nakker for regnen. Kun oppløjede firkanter” (85).

Markernes ensformighed springer ham også i øjnene, da brødrene holder pause foran et tidligere gartneri. Bag gartneriet er der en mark med majs på den ene side, og med hvede på den anden side. Jegfortælleren reflekterer over landmændenes trang til afgrænsning. ”Det intensivt dyrkede og dets krav om massiv homogenitet. Det svækker jorden. Der bliver mindre og mindre plads til variationer både i jorden og i landbrugerens hoved” (126). Manglen på variation og trangen til afgrænsning bekymrer Malte, som identificerer sig med de planter, som betragtes som ukrudt og derfor

holdes nede. Han ønsker sig, at jorden ”frigives”, at væksterne blander sig og nye planter vil finde frem.

Fortællerens syn på naturen er ikke romantisk, forstået på den måde, at han svælger i naturens skønhed eller oprindelighed. Landskabet er ikke ”genstand for den nydende betragtning” (Oustrup 2004, 51). Det giver det kulturlandskab, som fortælleren befinder sig i, heller ikke nogen anledning til. Men hans natursyn er heller ikke gennemsyret af apokalyptiske forestillinger. Nok ser han det industrialiserede landbrugs miljødestruktive virkning, men så satser han alligevel på naturens selvhelende kræfter. Når bedrifterne stopper, vil planterne vinde frem igen. ”De vil komme. Det er dét, liv gør, vokser” (Tellerup 2017, 86). Denne tanke vender fortælleren tilbage til senere i romanen. ”[M]arken er styret i sænk som en virksomhed. Men det organiske forstår sig ikke på konkurser” (126).

Mens den måde, som fortælleren Malte betragter naturen på, for det meste er enkel og ligefrem, findes der nogle få passager, hvor han giver sig hen til mere vidtløftige og entusiastiske betragtninger. At han gør det, hænger også sammen med, at brødrene er kommet frem til en mental tilstand, hvor de er trygge ved hinanden og tillader sig ”at dele stilhed” (90). I den situation får Malte en ide: ”Vi skal røre ved træerne og være stille, det tror jeg, er godt for os. Træerne sender ens elektriske vibrationer ned i jorden” (90). Broren er først skeptisk, kalder Malte ”Buddha”, men kan senere godt se det gode i erfaringen, selv om han nedtoner den højtidelige, spirituelle atmosfære ved at bruge ungdomssprog. ”Fino, okay, den køber jeg” (91).

I en anden situation lykkes det til gengæld ikke Malte at få Emil med. Da de sidder på græsplænen foran gartneriet, fantaserer Malte om, hvad der vil ske, hvis naturen nu vil tage over igen. Ville alle de usolgte blomsterfrø blande sig og skabe et vildt, ukontrolleret miljø? Fordi Emil ikke synes at tanken er spændende, rejser Malte sig og går hen til en gård i nærheden, som så viser sig at være en svinesti. Naturhavefantasien afløses af dansk landbrugs barske virkelighed. Fordi Malte er opvokset med ”en svinefarm som genbo” (28), kommer den industrialiserede svineproduktion ikke bag på ham. Men så bliver han, på grund af en barndomserindring om ”svin, der er låst inde i deres båse, mens flammerne piner dem” (35), alligevel grebet af panik. ”Svinene vokser omkring ørerne på mig. De vil ud, de hyl og prøver at sparke sig fri af deres indhegninger” (127).

Helt anderledes er Maltes reaktion på en død ko, som brødrene finder ved randen af en egn. Mens Emil bare vil væk fra det døde dyr, gør dyret et dybt indtryk på Malte. Med et næsten kærligt blik betragter han koens deformerede krop og dens sorte blanke øjne. ”I randene glinser skjolder, og der sidder fluer og æder af det. Råddet har virkeligt fået tag om dens

krop. Huden er bristefærdig på en underlig sundt udseende måde, som om koen kan rejse sig, hvis det skulle være” (112).

Emil har ikke sans for Maltes kropslige erfaring, som inddrager ham i det døde dyrs sfære. På sin vanlige tørre måde kommenterer han: ”Okay, Malte, jeg synes måske, du brugte lige længe nok på at stirre på en død ko” (ibid.). Men Malte lader sig ikke irritere. Hans tanker dvæler ved koen og alt det usynlige, som normalt ikke kommer frem. ”Jeg [...] tænker på koens transport fra stalden, hvem der har trukket den, og med hvad? Hvordan landbruget føles afskærmet fra mig. Jeg tænker, det her var ikke meningen. Det var ikke meningen, at nogen skulle gå forbi og lægge mærke til” (ibid.).

De forskelligartede iagttagelser og overvejelser, som Malte gør sig over landskabet og menneskets ”agrilogiske” måde at forholde sig til det, påvirker også den måde, Malte tænker familie på. Forsøget at dyrke marken ved at separere ukrudt og afgrøder, det perfekte og det uperfekte, kører af sporet. Man sprøjter og skadedyrsbekæmper, men så ”dukker totter frem, af uforklaret sorg, af ingen forståelse, hele marklodder befænges med knælere” (131). Umuligheden af at holde tingene adskilt og ”rent”, hænger ifølge Malte sammen med, at alt levende er en stor, usorteret mængde af vildt forskellige materialiteter, følelser og erfaringer. Det skal bare anerkendes. Ellers bliver det ”et chok at møde det mylder, man er gjort af” (ibid.). Eller som Timothy Morton formulerer det: “Future coexistence [...] accepts contradiction and ambiguity” (Morton 2016, 143).

I det mylder, man er gjort af, indgår også alt det, som menneskene spiser. Men hvordan kommer det frem i *Markløs*? Ved første øjekast ser det ikke ud til, at mad spiller en særlig stor rolle i romanen. Ved nærmere eftersyn, og i særdeleshed, hvis vi senere sammenligner spisevaner i *Markløs* med dem i *Hedeselskabet*, viser det sig imidlertid, at mad fortæller os meget om folks forhold til naturen.

Det første, der slår én, når man undersøger, hvad karaktererne spiser, er, at der er tale om masseproducerede varer, som ikke desto mindre anses for at være ”traditionelt danske”. Den eneste internationale og hjemmelavede ret, som forekommer, er moules frites, som Malte i starten af romanen tilbereder til sin far. ”Hvidvin, persille og frisk chili kogt op og så muslingerne i” (Tellerup 2017, 17). At Maltes far ikke er begejstret over maden, hænger sammen med hans meget traditionelle spisevaner. På vandreturen husker Malte den mad, faren plejede at lave til drengene, når de var hos ham hver anden weekend, ”altid boller i karry med hjemmelavede kødboller” (67). Traditionen tro tager Malte og Emil nogle leverpostejmadder og kippersdåser med på turen, som de ofte spiser gående. Senere, da de er fremme i Tellerup, får de ”noget hjemmelavet rullepølse” (155). Kød,

og i særdeleshed svinekød, spiller altså en stor rolle i brødrenes liv. Men det kød, som de spiser synes ikke at have nogen form for forbindelse med de svin, de en gang imellem ser. Kødet er blevet til en vare, som de ikke er forbundne med. Som Pretty fremhæver: "As food has become a commodity, most of us no longer feel a link to the place of production and its associated culture" (Pretty 2002, 2).

Iagttagelsen er interessant, fordi den fører os tilbage til genrespørgsmålet. Med afsæt i Mikhail Bakhtins definition af "den idylliske kronotop" fastslår Erik Svendsen i sit kapitel om den nye hjemstavnsliteratur, at den oprindelige hjemstavnsliteratur er karakteriseret ved forfatterens organiske forbundethed med den naturorienterede cyklus og derfor også med naturens produkter. "Forarbejdningen af naturen og de produkter, denne proces afstedkommer, udgør den basale kondition for tilværelsen i idyllen, hvorfor den kollektive indtagelse af mad og drikke let kommer til at spille en rolle i litteraturen" (Svendsen 2015, 178). I forhold til den "nye hjemstavnsliteratur" mener Svendsen imidlertid, at madens rolle har forandret sig. Den globaliserede, vestlige livsstil, som nu er fremherskende, "inkluderer forbrug af alskens varer produceret vidt forskellige steder i verden" (196). Dette gælder imidlertid ikke for *Markløs*. Og interessant nok, heller ikke for *Hedeselskabet*.

Hedeselskabet. "At leve med et landskab"

Ligesom i *Markløs* har vi i *Hedeselskabet* en jegfortæller, den unge Tobias, der sammen med sin kæreste Viktoria og vennen Andreas er flyttet ud på landet. Mens *Markløs* foregår på Fyn og er kendetegnet ved hovedpersonernes vandring fra sted til sted, er de tre hovedpersoner i *Hedeselskabet* mere knyttet til et bestemt sted, nemlig et gammelt stuehus, som de har lejet af landmanden Mads. Huset ligger i en lille landsby mellem Skalstrup og Nees nær Vemb i Vestjylland.

Romanen gør det klart fra starten, at vi befinder os i "udkantsdanmark", karakteriseret ved elendig infrastruktur, hårdt trængte landmænd og en række forladte gårde. Den første sætning i romanen lyder således: "Da vi mødte Mads, havde vi set syv smadrede stuehuse og var klar til at give op" (7). Men, og det er måske selve pointen med romanen, de giver ikke op. Romanens første del, som ironisk kaldes "Verdens centrum", fortæller om, hvordan de tre venner finder fodfæste på stedet. Del 2, "Der er forskel på folk", fortæller derimod om de problemer, som opstår efter Mads er gået konkurs. Og del tre, "Et syn for krager", rejser spørgsmålet om, hvad der skal til for at projektet alle problemer til trods kan lykkes.

Skildringen af landskabet fylder meget i romanen. I starten ser det lidt ud, som om jegfortælleren tager læseren ved hånden og viser ham rundt. ”Her er ingen spektakulær vestkyst, store bakker eller højtravende bøgeskove. Her er fladt og langstrakt, tomt og åbent. Her kan skønheden gøre vanvittig, og den kan give ro” (13). Senere bliver Tobias’ iagttagelser mere nuanceret, men også lidt skolebogsagtige. ”Læhegn, udstrakte marker og en vinkelret grantræsplantage. [...] Midt i skoven ligger et stort hedeområde rundt om to moser og viser hvor spinkel en fernis, dyrkningen har lagt over landskabet” (20).

Ved første øjekast kunne den ret stereotype fremstilling af heden opfattes som romanens svaghed. Men den giver mening, hvis man tager i betragtning, at jegfortælleren jo ikke kender heden. Han står fremmed over for den og er nødt til at læse sig frem til dens historiske og geologiske herkomst. Men så tager det personlige fart. ”Viktoria går hen til muren, hvor hasselbuske gror op gennem sprækker i betonen. Hun rører ved grenene, følger dem” (22). Også fortælleren får endelig øjnene op for landskabets egenart. Som vi allerede har set i *Markløs*, fokuseres også i *Hedeselskabet* på de spor, de ”spøgelser” ville Tsing sige, som mennesket har efterladt i naturen. ”Videre langs muren ligger dele fra gamle landbrugsmaskiner overgroet med græs, et meterbredt zinkkar, gamle traktordæk og opblødt skidttræ” (22).

Til det menneskeskabte i naturen hører imidlertid ikke kun de ting, som folk har efterladt. Også poetiske betragtninger er blevet en del af landskabet. Og den jyske hede er måske det landskab i Danmark, som oftest er blevet beskrevet og besunget (Frandsen 2016). *Hedeselskabets* jegfortæller ved det godt. Da han en dag får øje på en flok gæs, der flyver hen over heden, bliver han næsten andægtig. ”Deres skræppen fylder luften. Deres snak om himmelflugten. De forsvinder bag træerne sydpå. Her er helt stille. Som en pagt sænker forbundetheden sig over os. Stille hjerte, sol står op, sol står op over heden” (Tellerup 2020, 39). Citatets sidste sætning kan nemt dekodes som intertekstuel reference til Jeppe Aakjærs digt ”Stille, hjerte, sol går ned”, skrevet i 1912 og senere brugt som indledning til hans bog *Hedevandringer* fra 1915 (Aakjær 1915).

På baggrund af denne passage er det til at forstå, at Erik Skyum-Nielsen har læst de tre venners natursyn som udtryk for en idyllisering af naturen, som man kender den ”fra Jean-Jacques Rousseau og Walden af Henry David Thoreau” (Skyum-Nielsen 2021, 18). Men at påstå, at vennerne er flyttet ind i ”en utopisk variant af hyrdedigtsidyllen”, som så nægter at rumme dem, rammer ikke plet. Selv om de tre unge mennesker, og i særdeleshed Tobias, nyder naturens skønhed og prøver at ”leve med et landskab” (Tellerup 2020, 151), betyder det ikke, at de hengiver sig til

nogle romantiserende illusioner om, at livet på landet bare er dejligt. De er i stedet klar over, at årstider, vejrforhold og andre miljørelaterede omstændigheder spiller ind i ens livsform, på godt og ondt.

Det gode ved at komme tættere på naturen er, at vennerne virkelig får øjnene op for nogle af naturens særtræk. Derudover er det interessant at se, at *Hedeselskabets* Tobias i forhold til *Markløs'* Malte ved meget mere om naturen, planternes navne ikke mindst. Et sted i romanen bliver han for eksempel opmærksom på en ring "af vårmusseroner under hvidtjørnen" (44), en anden gang lægger han mærke til store "beplantninger med bjergfyr" (83). Men det betyder på den anden side ikke, at han mister evnen til at være begejstret over for naturens under, kraft, agens, eller hvad man nu vil kalde det. Han ser, at "blade og atter blade krøller sig ud" (71) og at brombærkrattet er et "kaos af energi" (83).

Det mindre gode ved at være tæt på naturen, er på den anden side, at man er udsat for dens kræfter. Hvis det er mørkt, så er det mørkt. Hvis der kommer en sandstorm, så går det ud over høsten. Og hvis man får lopper, går humøret ad helvede til. Men netop det at tilpasse sig naturens krumspring, og at leve af det, som den tilbyder, uden groft at udnytte dens ressourcer, er noget, som romanens hovedpersoner lærer sig. Særdeles tydeligt bliver det, når det gælder deres forhold til mad.

I starten af romanen præsenterer jegfortælleren sig som en, der har tjent sine penge "som køkkenassistent i et industrikøkken" (14), men ikke er glad for jobbet. Nu, hvor han bor på landet, nyder han at tilberede meget enkle, plantebaserede retter. Det bliver dog hurtigt klart, at det gør ham til en eksotisk undtagelse på landet. Første gang de tre venner deltager i fællesspisningen i forsamlingshuset, får de serveret meget traditionelt dansk mad. Til forret serveres der tarteletter og til hovedretten "stegt flæsk med persillesovs, båret ind på sølvfade, mens alle klapper" (32).

Interessant nok kan Tobias' måde at lave mad på også kaldes traditionel. Det er dog en anden tradition, vi har at gøre med her. Andreas forklarer: "Jeg følger en vegetarkogebog fra 80'erne. Retterne er så spinkle. Jeg sætter linser i blød og laver surdej. Vi lever udelukkende af planter. Jeg koger bygkerner og fylder dem i dejen. Det handler om rutiner, at have det godt med de få penge. Masser af bønner, linser og ærter på menuen" (40). Men Tobias' forsøg på at genetablere traditionelle fødevarer og simple retter går endnu længere. Han bruger ikke kun masser af bælgfrugter, men også vilde spiselige planter, som han finder rundt omkring. "Vi sanker og samler, sylter og konserverer. Jeg bruger formiddagen på at fylde en indkøbspose med skvalderkål" (40).

Mens Tobias' madlavningsevner er begrænsede, er Andreas en mere avanceret kok. Tobias er fuld af beundring for venen: "Han er i køkke-

net i mange timer. Hele huset dufter. Selvom retterne er enkle, smager de vidunderligt. Andreas har en evne til at gøre maden gourmet. [...] Det er mere krævende for ham at lave den, til gengæld gør den ikke bare én mæt, men beriget” (41). Men også Viktorias måde at lave mad på sætter Tobias stor pris på. Hun ved nemlig meget om, hvordan man anvender naturens spisekammer og laver for eksempel skvalderkålsbøffer og koger dunhammerhoveder. Tobias er begejstret: ”Vi er blevet steppefolk, spændstige gederams, energiske af plantekosten” (81). Selv om fortælleren bevidst overdriver her, viser scenen tydeligt, hvordan mad forbinder mennesker med hinanden, men også med naturen. Vennerne bliver næsten til planter, til ”spændstige gederams”.

At lave mad på den måde, som Tobias, Viktoria og Andreas gør det, er en slags omsorgspraksis. De tager hånd om hinanden og om naturen. Dette bliver endnu tydeligere, da de tre venner organiserer en slags høstfest, hvor de samler venner fra byen, for det meste kunstnere og forfattere, og folk fra landsbyen, for det meste landmænd, mekanikere eller sæsonarbejdere. Festen bliver en stor succes, men samtidig kaster Mads’ konkurs en mørk skygge over det hele. Folk diskuterer landbrugets dystre fremtid og nogle kommer med idéen om, at land burde omfordeles. Tobias er imidlertid mere optaget af, hvordan Mads vil have det.

Da tingene ikke udvikler sig til det bedre hen imod slutningen af romanen, opstår spørgsmålet om, hvad Tobias kan opnå med sin miljøbevidsthed og sin omsorgsetik. Romanen viser tydeligt, at de tre venners projekt har sine begrænsninger. Både i forhold til sociale, personlige og erotisk-intime relationer (som jeg desværre ikke kunne komme ind på), og i forhold til vennernes forhold til naturen og hele fødevarsystemet. Men det betyder nok ikke, at romanens hovedpersoner bare er nogle naive idealister eller romantiske drømmere. Da Andreas og Viktoria tager til Sicilien, mens Tobias mere hårdnakket starter med at knokle på en granplantage, betyder det ikke, at projektet definitivt er mislykket. I bogens sidste kapitel vender Viktoria og Andreas tilbage. Det er som om Tobias ser kæresten for første gang. Hans krop sitrer og han ved ikke, ”hvilket ben [han] skal stå på” (224). Nogle gange er man bare nødt til at starte forfra.

Opsamling

Som romanforfatter er Malte Tellerup ikke interesseret i konkrete data, statistikker og procenttal, som viser os dyre- og plantelivets truede tilstand. Han kommer heller ikke med konkrete forslag om, hvilke tiltag der skal til for at genoprette biodiversiteten eller hvordan man omlægger et landbrug

i en mere bæredygtig retning. Til gengæld giver teksterne os en ide om, hvordan man som individ opfatter og oplever Danmarks menneskeformede landskaber, og på hvilken måde de påvirker en.

Både i debutromanen *Markløs* og i sin anden roman *Hedeselskabet* kaster Tellerup lys på to konkrete landlige områder, som karaktererne i starten er fremmede for. Kun ved at lade sig påvirke af landskabet uden straks at rationalisere, systematisere, stabilisere eller vurdere, opstår der en intimitet med det ukendte og en følelse af tilhørighed.

Mens brødrene i *Markløs* bare prøver at komme lidt tættere på naturen i en kort periode, vover de tre venner i *Hedeselskabet* meget mere. De prøver at slå rod og, som Tobias formulerer det, ”have øjenhøjde med omgivelserne” (Tellerup 2020, 150). De ”lærer tingene at kende ved at bruge dem” (40) og bliver på den måde en del af naturen.

Den udvikling som sker mellem den ene og den anden roman, selv om vi ikke har samme persongalleri, bliver måske mest tydeligt, når man zoomer ind på hovedpersonernes måde at spise på. Mens brødrene bare spiser det, som de altid har spist, masseproduceret svinekød eller mad i dåser, træffer de tre venner et bevidst valg. ”Vi lever udelukkende af planter” (ibid.), fastslår Tobias.

Da Tobias i samme passage forklarer, at det gælder om at lave mad med ”den fremadseendes kraft” (ibid.), tænker han nok ikke kun på nødvendigheden af at bløde bælgfrugter op i forvejen. Snarere kan scenen læses som et fremtidsprogram. Hvis mennesker vil leve på en mere bæredygtig måde, skal de, skal vi, ændre vores spisevaner.

Hedeselskabet er hverken en debatbog eller et manifest. Men de tre venners måde at leve på, er mere end bare tre idealisters romantiske længsel tilbage til naturen. De tager et skridt hen ad den vej vi alle skal. Som den britiske New Nature Writer Robert Macfarlane betoner: “We will not save what we do not love” (Macfarlane 2013, 167).

Litteratur

Aakjær, Jeppe: *Hedevandringer*. København: Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag, 1915.

Arler, Finn et al.: *Kampen om m2 – Prioritering af fremtidens arealanvendelse i Danmark*. Institut for planlægning, Aalborg Universitet, 2015. https://www.researchgate.net/publication/301560459_Prioritering_af_fremtidens_arealanvendelse_i_Danmark

Barlyng, Marianne (red.): *Solen er ligeglad – er litteraturen?* Hellerup: Spring, 2022.

- Bennett, Jane: *Levende materialitet. Tingenes politiske økologi* [2010]. På dansk ved Ole Lindegård Henriksen. København: Mindspace, 2021.
- Berry, Thomas: *The Dream of the Earth* [1988]. Berkeley: Counterpoint, 2015.
- Bjørn, Claus & Erik Helmer Pedersen: *Det danske landbrugs historie*. København: Landbohistorisk Selskab, 1988.
- Bubandt, Nils Ole: *Antropocæn: historien om verden af i morgen*. København: Djøf, 2021.
- Byskov, Kristian: *Græsset*. København: OVO press, 2020.
- Elberg, Karen & Jørn Guldborg (red.): *Hjemstavn. Studier i det regionales betydning i kultur og kunst*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1997.
- Ejrnæs, Rasmus & Pil B.M. Pedersen: *Vurdering af arealet med vild natur i Danmark*. Aarhus Universitet, DCE – Nationalt Center for Miljø og Energi. Fagligt notat nr. 2021/32. https://dce.au.dk/fileadmin/dce.au.dk/Udgivelser/Notater_2021/N2021_32.pdf
- Flinker, Jens Kramshøj: *Nordiske økofiktioner og økonarrativ forestillingsevne: romanen i den antropocæne tidsalder*. Ph.d.-afhandling, København: Københavns Universitet, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, 2021.
- Frandsen, Johs. Nørregaard: "Steder der ikke er. Moderne hjemstavnsliteratur", i Karen Elberg & Jørn Guldborg (red.): *Hjemstavn. Studier i det regionales betydning i kultur og kunst*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1997, 87-96.
- Frandsen, Johs. Nørregaard: "The Jutland Heath as a Literary Place of Inheritance: Hans Christian Andersen, St. St. Blicher, Jeppe Aakjær", *Scandinavica* 55 (2016: 1), 16-40.
- Gregersen, Martin & Tobias Skiveren: *Den materielle drejning: natur, teknologi og krop i (nyere) dansk litteratur*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2016.
- Hansen, Kjeld: *Det tabte land*. København: Gads Forlag, 2008.
- Holten-Andersen, John (red.): *Dansk naturpolitik – i bæredygtighedens perspektiv*. København: Naturrådet, 2000.
- Jones, Owain: "Non-Human Rural Studies", i Paul Cloke, Terry Marsden & Patrick Mooney (red.): *The Handbook of Rural Studies*. London: SAGE Publications Ltd, 2006, 185-200.
- Jr., Lynn White: "The Historical Roots of Our Ecologic Crisis", *Science*, New Series, Vol. 155, No. 3767 (Mar. 10, 1967), 1203-1207.
- Jørgensen, Hans Otto: *Dead man walking. Mamrelund*. København: Gladiator, 2020.
- Kristiansen, Anders Hedegaard (red.): *Klimalitteratur*. Aarhus: Systime, 2020.
- Macfarlane, Robert: "Environment: New words on the wild", *Nature* 498, (2013), 166–167. <https://doi.org/10.1038/498166a>

- Oustrup, Liv: "Naturforståelse og natursyn i historisk perspektiv", i Jette Hansen-Møller (red.): *Mening med landskab. En antologi om Natursyn*. København: Museum Tusculanums Forlag, 2004, 41-58.
- Pretty, Jules: *Agri-Culture: Reconnecting People, Land and Nature*. London: Taylor and Francis, 2002.
- Ringgaard, Dan: "Litteraturens tilstand er kosmopolitisk – eller: Der findes ingen ny hjemstavnsliteratur", i *Synsvinkler* 42, 2010, 122-144.
- Schreiner, Anders Bo: *Slutsedler. Den nye danske bondelitteratur*. Speciale ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, 2010.
- Skyum-Nielsen, Erik: "Gå tilbage, men aldrig til en fuser", *Dagbladet Information*. 31.12.2009.
- Skyum-Nielsen, Erik: "Episke prøver. Et klassisk greb i en ny dansk roman om det intime og nære", i *Dansknoter*, (2021:1), 17-19.
- Smith, Jos: *The New Nature Writing. Rethinking the Literature of Place*. Bloomsbury Academic 2017.
- Svendsen, Erik: *Kampe om virkeligheden. Tensenser i dansk prosa 1990-2010*. Frederiksberg: Samfundslitteratur 2015
- Tanvig, Hanne W. og Chris Kjeldsen: *Aktuel forskning om danske landdistrikter*. 2000.
- Tellerup, Malte: *Markløs*. København: Lindhardt og Ringhof, 2017.
- Tellerup, Malte: *Hedeselskabet*. København: Lindhardt og Ringhof, 2020.
- Tsing, Anna Lowenhaupt: *The Mushroom at the End of the World. On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2015.
- Tsing, Anna Lowenhaupt et al. (red.): *Arts of Living on a Damaged Planet: Ghosts of the Anthropocene*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2017.
- Weitze, Charlotte: *Den afskyelige*. København: Gyldendal, 2016.
- Willert, Kristoffer (red.): *Planetære frakturer: humanistiske og socialvidenskabelige perspektiver på antropocæn*. Frederiksberg: Multivers, 2022.